

Inhoud

Voorwoord – Leo Fijen	7
Vooraf	9
1. Conclaaf (1)	29
2. Franciscus	63
3. Benedictus	123
4. De onwillige paus	171
5. Het aftreden van een paus	191
6. Conclaaf (2)	209
7. Een vuil geheim	227
8. Habemus papam ... iterum	255
9. De superpaus	269
Achteraf	297
Dankwoord	305
Gebruikte bronnen	307

Voorwoord

Het moment in de televisiestudio zal ik nooit vergeten: het zelfgekozen afscheid van paus Benedictus XVI. Daar ging hij met een helikopter naar het buitenverblijf in de bergen rondom Rome. Naast me in de studio zat Antoine Bodar. Hij had een uur lang livecommentaar gegeven op die laatste minuten van Benedictus XVI als paus in het Vaticaan. En toen Benedictus XVI ook fysiek afstand nam van Vaticaanstad weende Bodar. Ik wilde hem het woord geven, maar zag dat het niet ging. We keken samen naar een historische gebeurtenis: een paus die afstand doet van zijn ambt, omdat zijn tijd gekomen is. Zijn ouderdom en wankele gezondheid bleken niet opgewassen tegen de drie grote problemen van de Rooms-Katholieke Kerk: de schandalen bij de Vaticaanse Bank, het wereldwijde schandaal van seksueel misbruik binnen de kerk en de slecht functionerende curie rondom de paus. We hadden allebei te doen met Benedictus XVI, maar we wisten dat dit een onvermijdelijke stap was.

Slechts korte tijd later zat ik opnieuw met Antoine Bodar in de tv-studio. En weer was het een rechtstreekse uitzending, want er was witte rook. De kardinalen hadden weinig tijd nodig gehad om een opvolger te kiezen. Het was in de buurt van acht uur, tijd voor het Journaal. Even later waren we getuige van de presentatie van de nieuwe paus. Hij was in alles de tegenpool van Benedictus XVI: zonder poespas, liturgisch nooit verfijnd, met een open hart naar de mensen die hij verwelkomde met een goedenavond en met een bescheidenheid en dienstbaarheid van waaruit hij niet zelf de zegen gaf maar

vroeg om de zegen en het gebed van de mensen op het Sint-Pietersplein. In de studio keken we onze ogen uit. Er waren meer deskundigen aanwezig dan alleen Antoine Bodar. Maar niemand wist veel te vertellen over deze aartsbisschop en kardinaal uit Buenos Aires, Jorge Bergoglio. We waren weer allemaal stil, omdat we allen wisten: we kijken opnieuw naar geschiedenis.

Over die geschiedenis is een prachtige film gemaakt, ‘De twee pausen’. De eerste keer dat ik die film op Netflix zag, zat ik ademloos te kijken. Niet omdat alles historisch juist is, ook niet omdat de chronologie van de gebeurtenissen me bij de keel greep, zeker niet omdat er hier en daar ook echt onrecht wordt gedaan aan beide. Nee, de spanning was gelegen in het feit dat de twee pausen recht tegenover elkaar zaten en elkaar toch nodig hadden. Beiden hadden wroeging en spijt en worstelden met hun geweten, beiden moesten buigen voor de ander om vergeving te krijgen in Gods naam. Dat is de onvergetelijke levensles uit deze film, die bovendien geweldige acteurs kent: ook al ben je paus of kardinaal, je moet soms kleiner worden om de genade van de ander en van God te kunnen ervaren. Dat geschenk is het cadeau van de film. En of het ook zo is gebeurd, doet er niet toe. ‘De twee pausen’ is een film over ieder van ons. Soms moet je kleiner worden, zodat de ander dichterbij kan komen en God je de genade kan geven. Dat gun ik iedereen, zeker de lezers van dit boek bij de film.

Leo Fijen

1. Conclaaf (1)

‘Laat me naar het huis van mijn vader gaan.’ Deze woorden werden in het Pools uitgesproken op 2 april 2005 om 15.30 uur. Ruim zes uur later zou de Rooms-Katholieke Kerk een compleet nieuwe koers gaan varen.

Paus Johannes Paulus II was zojuist gestorven. Vanaf 1991 had het Vaticaan zijn ziekte stilgehouden; pas aan de vooravond van zijn 83ste verjaardag in 2003 kwam een officiële bevestiging van het vermoeden dat 1,1 miljard rooms-katholieken wereldwijd al een poos hadden. Het was al tijden pijnlijk om de gestage aftakeling van de paus te moeten aanzien.

Het gonsde in Rome sinds 1 februari 2005 van de geruchten. De paus was toen plotseling opgenomen in de voor hem gereserveerde vleugel van het Gemelli-ziekenhuis vanwege de behandeling van een ‘acute infectie van het strottenhoofd en laryngospasme’, veroorzaakt door een recente griepaanval. Prompt verzamelde de pers zich voor de dodenwake.

De daaropvolgende twee maanden bewees Johannes Paulus II echter nog over dezelfde veerkracht te beschikken als die hem gekenmerkt had tijdens zijn jarenlange ziekte. Bovendien was dit de paus die tijdens zijn 26 jaar durende ambtsperiode met niet slechts een, maar met zelfs twee moordaanslagen te maken had gehad. In 1981 overleefde hij enkele schotwonden en een jaar later herstelde hij van een aanval met een mes.

Ook nu ging de paus, ondanks meerdere heropnames in het ziekenhuis en een tracheotomie, gewoon door met het zegenen van de gelovigen op het Sint-Pietersplein, vanaf het balkon en

vanuit de vensters van het Vaticaan. Hij sprak nauwelijks hoorbaar.

De mis op palmzondag verzuimde hij voor het eerst in zijn pauselijke ambtsperiode, maar op paaszondag 27 maart verschijnt hij weer, in een rolstoel. Toegewijd tot het laatst poogde hij zelfs zijn traditionele toespraak te houden. Men schreef erover dat hij ‘bijzonder zwak oogde, voortdurend zijn mond opende en sloot, grimaste van pijn of frustratie, en een aantal keer met een of beide handen naar zijn hoofd reikte’. Voor de circa 80.000 bezoekers was de aanblik bijna ondraaglijk, en velen lieten hun tranen de vrije loop. Het lukte de paus nog een klein kruisteken te slaan voor hij weer werd weggedragen naar zijn appartement achter de gordijnen.

De volgende zes dagen bracht het Vaticaan de wereld dagelijks op de hoogte van Johannes Paulus’ afnemende gezondheid. Degenen die nog hoop op herstel hadden gekoesterd, kwamen langzaam tot het inzicht dat zijn dood slechts een kwestie van tijd was. Op de morgen van 1 april kwam het bericht: ‘De gezondheid van de Heilige Vader is zeer ernstig.’

De voorgaande avond waren aan de paus om 19.17 uur de laatste sacramenten bediend. Zijn meest trouwe vriend en persoonlijke secretaris, aartsbisschop Stanislaw Dziwisz, had die taak vervuld. Hij schonk hem ter voorbereiding op zijn laatste reis absolutie van zijn zonden en zalfde hem met heilige olie op zijn voorhoofd en op de rug van zijn handen, de gebruikelijke gang van zaken bij priesters. (Ongewijde priesters worden in hun handpalmen gezalfd.) Vaticaankenner en biograaf van paus Benedictus XVI, John L. Allen jr., was bij het persmoment aanwezig en beschreef ‘dat de ernst van de situatie bleek aan het eind van de briefing, toen [woordvoerder van het Vaticaan, Joaquín Navarro-Valls] bij het weglopen van de kathedraal met moeite zijn tranen in bedwang kon houden’.

In het bijzijn van degenen die hem lief en dierbaar waren, kwam Johannes Paulus II in de laatste 24 uur van zijn leven nog verscheidene malen bij bewustzijn. Zijn persoonlijke arts, dokter Renato Buzzonetti, verklaarde dat hij 'sereen en helder' oogde. Volgens de Poolse traditie 'verlichtte een kleine kaars de donkere kamer waarin de paus stervende was'. Toen hij de menigte die buiten bijeen was voor de wake zijn naam hoorde roepen, sprak hij volgens Vaticaan-medewerkers de woorden: 'Ik heb jullie gezocht. Nu zijn jullie naar mij gekomen, dank jullie wel.'

Twintig minuten lang maakte dokter Buzzonetti een electrocardiogram om er zeker van te zijn dat paus Johannes Paulus II was overleden. Daarna konden de eeuwenoude rituelen van het Vaticaan aanvangen. Delen daarvan gaan terug tot 1059, toen paus Nicolaas II het protocol van pauselijke verkiezingen drastisch hervormde. Om te voorkomen dat er marionet-pausen werden benoemd die onder invloed stonden van vijandelijke keizerlijke of adellijke machten, vaardigde deze Nicolaas een decreet uit waarin was bepaald dat alleen kardinalen verantwoordelijk waren voor de keuze van een opvolger van de Heilige Stoel van Petrus.

Kardinaal Eduardo Martínez Somalo was door paus Johannes Paulus II aangesteld als *camerlengo* om zorg te dragen voor het beheer van de pauselijke goederen en rechten tijdens het *interregnum* ('tussen twee regeringen', de periode tussen het overlijden van een paus en de benoeming van zijn opvolger). Hij stapte naar voren en riep Johannes Paulus driemaal bij zijn Poolse naam, Karol. Toen er geen antwoord kwam, tikte hij met een kleine zilveren hamer tegen Johannes Paulus' voorhoofd ter bevestiging van diens dood. Vervolgens was het zijn taak om met een hamer de *annulus piscatorius* (de zegelring waarop de vissende Petrus staat afgebeeld, door pausen al sinds de dertiende eeuw gedragen) te verbrijzelen om daarmee symbolisch het einde van zijn ambtstermijn te markeren.

Hierna werd het overlijden van de paus wereldkundig gemaakt. De publieke uitingen van rouw waren overweldigend, en al gauw werd hij door velen aangeduid met het prestigieuze (maar onofficiële) achtervoegsel 'de Grote' – een kwalificatie die slechts heilige pausen als Leo I (440-461), Gregorius I (590-604) en Nicolaas I (858-867) ten deel was gevallen.

Zijn lichaam, gehuld in een bloedrood gewaad, werd overgebracht naar het Pauselijk Paleis waar leden van de Romeinse Curie (het pauselijke bestuursapparaat en bestuursorganen van de Rooms-Katholieke Kerk) hem de laatste eer konden bewijzen alvorens hij de dag erna zou worden overgebracht naar de Sint-Pietersbasiliek. Dan zouden de negen dagen van officiële rouw aanvangen, bekend als de *novemdiales*, een gebruik dat terugvoert op het *novemdiale sacrum*, een oud Romeins reinigingsritueel dat plaatsvond op de negende en laatste dag van een feestperiode.

Geschat wordt dat ongeveer 4 miljoen pelgrims en 3 miljoen inwoners van Rome deze intens geliefde paus hun laatste eer kwamen bewijzen; een ongekend groot aantal vergeleken met de 750.000 mensen die afscheid namen van Johannes Paulus' voorganger Paulus IV in augustus 1978.

Johannes Paulus II had te kennen gegeven dat zijn afscheidsrede, indien hij zelf niet meer zou leven, moest worden voorgedragen door de substituut van het staatssecretariaat van de Heilige Stoel, aartsbisschop Leonardo Sandri. Tijdens de mis van Beloken Pasen op 3 april 2005 las Sandri op het Sint-Pietersplein Johannes Paulus' laatste boodschap van vrede, vergeving en liefde voor, waarin hij de mensen voorhield: 'Als gave aan de mensheid, die soms in verwarring is door de machten van het kwaad, van egoïsme en angst, geeft de opgestane Heer ons zijn liefde die vergeeft en verzoent en die harten weer kan openen voor de liefde. Het is een liefde die het

hart verandert en die vrede geeft.’ Een moeilijke boodschap om in praktijk te brengen.

En er was geen tijd te verliezen. De protocollen voor het *interregnum* vereisten dat de begrafenis plaats moest hebben tussen de vierde en zesde dag na het overlijden van de paus. Dientengevolge werd de ceremonie gepland op vrijdag 8 april. Evenzo diende het conclaaf voor de verkiezing van zijn opvolger niet eerder dan vijftien en niet later dan twintig dagen na het overlijden te worden gehouden. Als aanvangsdatum daarvoor werd 18 april vastgesteld.

Met militaire precisie begon het Vaticaan aan de voorbereidingen van de begrafenis. De verantwoordelijkheid voor de leiding van de ceremonieën lag bij Joseph Ratzinger, de deken van het College van Kardinalen – die, al had hij geen autoriteit over de andere kardinalen, werd geacht ‘de eerste onder zijn gelijken’ te zijn, en die 24 jaar lang ook incidenteel Johannes Paulus’ rechterhand was geweest

Johannes Paulus werd ook wel de ‘pelgrimspaus’ genoemd vanwege zijn vele reizen naar maar liefst 129 landen. Hij had meer gereisd dan alle rooms-katholieke pausen in tweeduizend jaar tezamen. Daardoor waren er vanuit de hele wereld staatshoofden, vorsten en hoogwaardigheidsbekleders aanwezig, naast de vele rooms-katholieke gelovigen. Het was een bont gezelschap. Vertegenwoordigers van tegenover elkaar staande landen waren verbonden in hun respect voor de overleden paus.

De Britse prins Charles stelde zijn huwelijk met Camilla Parker-Bowles uit om de ceremonie te kunnen bijwonen, samen met premier Tony Blair en de aartsbisschop van Canterbury, Rowan Williams. De Amerikaanse president George W. Bush schudde de hand van Jacques Chirac, een fervent criticaster van de oorlog in Irak, terwijl VN-secretaris-generaal

Kofi Annan en de oud-presidenten Bill Clinton en George H.W. Bush toekeken. De Israëlische president Moshe Katsav knoopte een praatje aan met de Syrische leider Bashar al-Assad en de president van Iran, Mohammed Khatami, hoewel deze laatste dat later krachtig ontkende. Het bleek de meest omvangrijke pauselijke begrafenis uit de geschiedenis van de Rooms-Katholieke Kerk. Wereldwijd keken naar schatting twee miljard mensen naar de live-uitzending op televisie. Daarnaast waren er nog ongeveer een miljoen gelovigen die verspreid over de stad Rome op grote schermen de ceremonie meebeleefden.

De ceremonie begon met een besloten requiemmis in de Sint-Pietersbasiliek die bijgewoond werd door leden van het College van Kardinalen en de negen patriarchen van de Oosters-Katholieke Kerken die, ondanks de verschillen in liturgie en kerkbestuur, volledig verbonden zijn met de paus. Zijn lichaam was opgebaard in een cipressenhouten kist, een eeuwenoude traditie die zijn mens-zijn onder de mensen symboliseert, en zou later worden overgebracht naar twee kisten van lood en iepenhout, die symbool staan voor respectievelijk zijn dood en zijn waardigheid.

In de kist werden een verzegeld document waarmee zijn pauselijke loopbaan officieel werd afgesloten en ‘drie zakjes die elk een gouden, een zilveren en een koperen munt bevatten voor elk jaar van Johannes Paulus’ regering’ gelegd. Daarna werden zijn gezicht en zijn handen met een witte zijden sluier bedekt.

Na deze ceremonie werd de gesloten kist door twaalf pauselijke edellieden naar buiten gedragen – vroeger heetten zij de geheime kamerheren, lekenbroeders van adellijke Romeinse families die al generaties lang de pausen dienden als hoeders van de pauselijke huishouding. Begeleid door een traag zingende processie ging de kist langzaam richting het Sint-Pietersplein, waar het openbare deel van de begrafenis begon.

Veel mensen zijn ervan overtuigd dat dit drie uur durende schouwspel kardinaal Ratzinger zijn latere pausschap heeft opgeleverd. In zijn preek, die herhaaldelijk werd onderbroken door applaus van de menigte, sprak hij ‘in menselijke, niet in metafysische bewoordingen’ uitvoerig over het leven van Johannes Paulus II, van diens jeugd in Polen tot aan de laatste dagen van zijn leven in Rome. Bij de herinnering aan een van de laatste publieke optredens van de paus brak de stem van de normaliter zo formele en emotionloze Duitser, en vocht hij tegen zijn tranen. Een indrukwekkend en verrassend optreden voor iedereen die erbij aanwezig was.

Na afloop van de plechtigheid vertrokken de voertuigen en helikopters van alle hoogwaardigheidsbekleders een voor een. Een ‘*Santo subito!*’ (Zaligverklaring, nu!) scanderende menigte bleef achter.

Toen de rust in de stad eindelijk was weergekeerd, lagen overal in de straten mensen te slapen, te moe en te murw voor hun reis huiswaarts. Vanaf dat moment was de vraag wie deze paus, die in overeenstemming met zijn laatste wil in de ‘ruwe aarde’ van de crypte onder de Sint-Pietersbasiliek was begraven, zou opvolgen het gesprek van de dag in het Vaticaan en in de media.

Belangrijke zaken aangaande de kieskardinalen

Nog tien dagen waren er te gaan voordat de 115 kardinalen die zich in Rome hadden verzameld voor de begrafenis in conclaaf zouden gaan om een nieuwe paus te kiezen. De discrete lobby-gesprekken ter promotie van favoriete kandidaten – openlijk campagne voeren is ten strengste verboden – konden vanaf nu serieus van start gaan.

Dit hele proces is een fijnzinnige balanceeract die uiterst omzichtig moest worden aangepakt, alles om niet met het gevreesde Pignedoli-principe te maken te krijgen. Deze regel,

opgesteld door de voorman van de Amerikaanse Ethics and Public Policy Center in Washington, George Weigel, is genoemd naar kardinaal Sergio Pignedoli, die in 1978, tijdens het conclaaf waarbij uiteindelijk Johannes Paulus II verkozen werd, door de media als grote kanshebber werd gezien. De Pignedoli-regel stelt dat de kansen om tot paus te worden verkozen evenredig afnemen naarmate een kandidaat vaker in de media wordt genoemd als *papabile* – de onofficiële aanduiding voor geschikte potentiële pauselijke kandidaten.

Technisch gesproken waren alle aan het conclaaf deelnemende kardinalen verkiesbare kandidaten; onder de oppervlakte ging echter een wirwar aan theologische en politieke opvattingen schuil waarmee de keuze voor een opvolger van de Heilige Stoel nu eenmaal omgeven is. Dat is sinds het eerste conclaaf in 1276 nooit anders geweest.

Toen, na een impasse die resulteerde in een bijna drie jaar durend *interregnum*, paus Gregorius X in 1271 werd verkozen, kreeg hij meteen de opdracht te bedenken hoe het proces van pauselijke verkiezingen, waarbij kardinalen verplicht waren in conclaaf te blijven tot de keuze voor een nieuwe paus was gemaakt, waarbij ze moesten leven van water, brood en wijn, vereenvoudigd kon worden. Ondanks verwoede pogingen verhinderden politiek gekonkel en interne strijd helaas de invoering van Gregorius' veranderingen, en na diens dood op 10 januari 1276 volgden er niet minder dan vier pausen in evenzoveel jaren en nog drie tweejarige *interregnums* van 1292-1294, 1314-1316 en 1415-1417.

Het zou nog eeuwen duren, zelfs tot aan de verkiezing van paus Pius VIII in 1831, voordat het eindelijk zover was dat conclaven niet langer dan een week mochten duren. Vrijwel alle samenkomsten werden in Rome gehouden – wat wellicht de Italiaanse dominantie verklaart van 1523 tot aan de verkiezing van de Poolse paus Johannes Paulus II in 1978 – en kenden

altijd een Europese uitkomst, iets wat met de keus voor Franciscus in 2013 voor het eerst werd doorbroken.

De warme gevoelens en de genegenheid voor Johannes Paulus die te zien waren bij de vele rouwende bezoekers op zijn begrafenis zouden je zomaar doen geloven dat het met de Rooms-Katholieke Kerk beter ging dan ooit tevoren. De harde realiteit was echter dat het instituut voortdurend in de clinch lag met de moderne samenleving, en dat het niet bij machte leek om verbonden te blijven met, laat staan om sturing te geven aan, de levens van haar volgelingen wereldwijd.

Johannes Paulus' ambtstermijn was weliswaar ongeëvenaard wat betreft het raken en bereiken van gelovigen, maar het wereldwijd afnemende aantal kerkbezoekers bewees dat dit niet toereikend was om de positie van de kerk te waarborgen. Michael J. Lacey, medeauteur van het boek *Crisis of Authority in Catholic Modernity*, stelt dat de Rooms-Katholieke Kerk leed aan 'een diepgewortelde autoriteitscrisis ... het lijkt erop dat leken dit accepteren en er hun voordeel mee doen door niet al te veel te verwachten van Rome of hun plaatselijke instanties ...' Wat moest de kerk doen tegen deze problemen?

De moeilijkheden werden nog vergroot door de omvangrijke misbruikschandalen die vanaf 2002 tot aan de dag van vandaag de kerk teisterden. Het Vaticaan verdedigde vurig Johannes Paulus' plan van aanpak voor aan de kerk gerapporteerde gevallen van misbruik, en beweerde in 2014 dat de paus de ernst van deze 'kanker' niet vatte omdat hij door de 'zuiverheid' van zijn geest en gedachten deze hele situatie 'niet kon geloven'.

De zwaarte van de misbruikcrisis was de samengekomen kardinalen echter volkomen duidelijk. Zoals de gewaardeerde rooms-katholieke schrijver en journalist David Gibson het verwoordde: 'Hun woede over het schandaal ging veel verder